

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 4, Sayı 2 (Haziran 2007)

Mak. #30, ss. 195-198

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Tanıtmalar

Güney Azerbaycan'da Yayınlanan Bir Etimolojik Sözlük Çalışması Üzerine

İsmail HADİ. Ferheng-i Türki Nevin (Türki-Farsî)/An Etymological Dictionary of New Turkish/Yeni Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Tebriz 2000, ISBN 964-5606-60-8, 836s.

Kelimelerin kökenlerini, tarihlerini ve anlamlarındaki değişiklikleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanan (Richards-Schmidt 2002: 188) etimolojinin genel ilkeleri kısaca beş maddede toplanmaktadır (Yakın 1997:140):

Bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimini ve ona paralel gelişen bütün biçimlerini belirlemek,

Bir sözcük ya da sözcük ögesinin içerdiği bir sesi, genellikle köken (*etimon*) adı verilen kaynak sözcükte ona denk seslerle karşılaştırmak,

Sözcüğün ait olduğu dilin, belirlenen ses bilgisi ile ilgili karşılıklarındaki her türlü sapma ve değişmeyi bilimsel olarak açıklamak,

Sözcüğün tarihsel gelişiminde ortaya çıkan her türlü anlam kaymasını belirtmek,

Dile başka dillerden girmiş bir sözcüğün hangi dilden geldiğini tespit etmek.

Bunlar ve daha pek çok ayrıntılı çalışmayı gerektiren etimolojik sözlüklerin Türk dili için hazırlanmaya başlanması ağırlıklı olarak XX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ahmet Cevat Emre'nin "Türkçenin Etimolojisi İçin Metot Araştırmaları" (1931) ve "Etimolojik Lugatimize Hazırlık Etütleri" (Türk Dili 1-2, 1939); Ahmet Caferoğlu'nun "Etimolojik Araştırma Denemeleri" (TDAY I-II, 1957) adlı çalışmaları Türk dilinin etimolojik sözlüğünün hazırlanmasına giriş yapan çalışmalardır. Bu çalışmaları Hasan Eren'in "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünden Örnekler" (Ankara, 1968), "Türk Dilinin

Etimolojik Sözlüğüne Katkılar" (TDAY 1978-79) ve *Türk Dili* dergisinde zaman zaman yayımlanan pek çok makalesi takip eder. Türk dilinin ilk etimolojik sözlükleri ise yabancı Türkologlar tarafından hazırlanıp yayımlanmıştır. M. Räsänen'in *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkischen Sprachen* (Helsinki, 1968), Sir G. Clauson'un *An Etymological Dictionary of the 13th. Century Turkish* (Oxford, 1972), E. V. Sevortyan'ın *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* (3 cilt 1979-1980) adlı çalışmaları Türk dilinin kıymetli etimolojik sözlükleri olarak yerlerini alırlar. Bu arada etimolojik sözlük olmamakla birlikte Türk dilinin leksikolojisiyle ilgili W. Radloff'un *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte* (St.Petersburg, IV Cilt, 1905-1911), G. Doerfer'in *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen* (Wiesbaden, 1963-TMEN) ve Tenişev'in redaktörlüğünde yayımlanan *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov-Leksika* (Moskova, 1997) gibi çok değerli çalışmalar da yapılmıştır. Yine A. Vambéry *Etymologisches Wörterbuch der Turco-Tatarischen Sprachen* (Leipzig, 1878) ve Egorov'un *Etimologičeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıkı* (Çeboksarı, 1964) Türk lehçeleri üzerine yaptıkları etimolojik sözlük çalışmaları da unutulmamalıdır.

Türkiye'de yayımlanan, Türk dilinin modern anlamda etimolojik sözlük çalışmalarından ilki ise İsmet Zeki Eyüboğlu tarafından *Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (İstanbul, 1988) adıyla yapılmıştır. Bu sözlüğün 2004 yılında yeni baskısı çıkmıştır. Bir diğer etimolojik sözlüğümüz geçtiğimiz günlerde kaybettiğimiz Hasan Eren'in Türk dilinin söz varlığının kökenlerine ilişkin yapmış olduğu çalışma ve yayınlarının birikimi sonucu ortaya çıkan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara, 1999)'dür. Türkiye'de son olarak Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (İstanbul, 2002) adlı çalışmasının I. cildi, yazarın vefatından önce yayımlanmış ve 17 Ekim 2002 tarihinde Türk Dil Kurumunda düzenlenen "Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati ve Gelişme Safhaları" adlı toplantı ile eserin tanıtımı bizzat Tietze tarafından yapılmıştı.

Bu yazıda tanıtmasını yapacağımız eser ise Güney Azerbaycanlı yazar İsmail Hadi tarafından hazırlanmış Türkçe-Farsça etimolojik sözlük çalışmasıdır. 2000 tirajlı sözlüğün ön-dış kapağında Farsça olarak *Ferheng-i Türkî-i Nevîn* (Türki-Farsi) arka kapağında İngilizce olarak *An Etymological Dictionary of New Turkish* ve Latin alfabesiyle *Yeni Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* başlıkları yazmaktadır. Yine sözlüğün arka-dış kapağında yazarının bir fotoğrafı ve kısa özgeçmişi yer almaktadır. Burada verilen bilgilerden İsmail Hadi'nin 1957'de Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde doğduğunu öğreniyoruz. Babası Molla Fethani yaşadıkları köyün âlimi ve Hadi'nin de ilk öğretmeni olarak tanıtılmış. İsmail Hadi 9 yaşındayken Tebriz'e gelmiş. Liseyi Tebriz'de bitirmiş. Britanya Kültür Konseyi'nin Tebriz şubesinde İngilizce öğrenmiş. Kum şehrine gitmiş ve orada dinî eğitim almış. Tahran Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Bölümü'nden mezun olmuş. Şiir, roman, senaryo yazar İsmail Hadi'nin asıl mesleği ise avukatlık. Hadi'nin belli başlı eserleri: *Balaş* (senaryo), *Laçın* (Türkçe

roman), *Dumanlı Günler* (Otobiyografi), *İslâm'da Hukuk Kaynakları ve Geçici Evlenmenin Hukukî Görünümü*.

İsmail Hadi'nin etimolojik sözlük çalışması bir "Mukaddime" ile başlıyor (9-17). Mukaddimeyi "Giriş" kısmı takip ediyor (19-20). Giriş kısmında Hadi, İran'da ana dili Türkçeyi öğrenmede çektiği zorluklara değiniyor. Dilin biri konuşma diğeri yazma olan iki yönü olduğuna değinen Hadi, konuşma yönünün evde ana kucağında, yazma yönünün ise okullarda tamamlandığını söyleyerek, İran'da okullarda Türkçe eğitimin yasak olduğu, Farsça eğitimin verildiği yıllarda çekilen sıkıntılara değinmiş. İran'ın devrim yıllarında Hadi'nin ilk Türkçe kitapları babasının el altından temin ettiği hikâye kitapları olmuş. Devrimden sonra yayımlanmaya başlanan *Varlık* dergisi de Hadi'nin hayatında önemli bir yer edinmiş. *Varlık* dergisiyle önce bir okuyucu olarak tanıştığını söyleyen yazar, daha sonra dergide bir yazar olarak da yer almış. *Varlık* dergisini takiben yayımlanmaya başlanan *Yol* dergisi de Hadi'nin karşısında yeni ufuklar açmış. Görüldüğü üzere sözlüğün giriş kısmında Hadi'nin bahsettiği meseleler bizlere İran'ın devrim yılları ve dönemin yayın hayatı hakkında da fikirler vermektedir. İsmail Hadi giriş yazısında sözlüğü Türkçeyi derinlemesine tanımak için bir adım olarak ve gelecekte de üstüne binalar kurulacak bir temel taşı olması amacıyla hazırladığını belirtiyor.

İsmail Hadi sözlüğü hazırlarken faydalandığı kaynakları ise şöyle sıralıyor:

Divanü Lügat-it-Türk Dizini, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

Sir G. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Senglah (İran baskısı)

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

İsmet Zeki Eyüboğlu, Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, İstanbul, 1991.

Okul Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Behzad Behzadi, Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugatı

A. von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, 1988.

İsmail Hadi bu kaynakların yanı sıra Fuzulî, Nesimî, Nebatî, Şehriyar gibi klâsik dönem şairlerinin eserlerinden de istifade etmiş. Hadi, Doerfer'in TMEN'inden ve eline geç ulaştığı için de Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* çalışmasından faydalanamamış.

Giriş'in ardından gelen "Alâmet-i İhtisârî" başlığı altında sözlükte yer alan kısaltmalar ve işaretler açıklanmıştır (21-22). Bu bahsin ardından "Dibâçe" (Başlangıç) yer almaktadır (23-49). Başlangıç kısmında Türk dilinin tarihsel seyri içerisinde görülen ses değişiklikleri üzerinde durulmuştur. Bu başlangıçtan sonraysa elif harfiyle asıl sözlük kısmına geçilmiştir (51-834). Sözlükte madde başları koyu puntolarla

verilmiştir. Bazı sözcüklerin açıklamaları yapılırken, İngilizce karşılıkları da Latin harfleriyle gösterilmiştir. Örneğin "el: il, ülke, realm..." gibi (126). Yazılışları aynı anlamları farklı eş sesli sözcükler kaç 1, kaç 2, kaç 3 şeklinde numaralanarak madde başında verilmiş (582). Bazı sözcüklerin Eski Türkçedeki şekilleri parantez içinde kd. "kadim" kısaltmasıyla verilmeye çalışılmıştır: ağaç (kd. yığaç), ağrı (kd. agrık), aşığı (kd. aşak) gibi (71-75).

Sözlüğün sonunda Farsça başlık altında "Fars Dilindeki Türkçe Kelimeler"e yer verilmiş (825-835) ve İsmail Hadi tarafından iki sayfalık Farsça bir sonuç kaleme alınmıştır (835-836).

İsmail Hadi'nin *Yeni Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* adlı bu çalışması amatör ve yerel bir çalışma olarak görülebilir. Ancak alan uzmanı olmasa da bir anadil gönüllüsü, bir Türkçe gönüllüsü olarak hazırlamış ve mesai harcamış olduğu bu çalışmasını takdirle karşılıyor ve kendisini kutluyoruz.

Kaynaklar

- RICHARDS, J. C. SCHMİDT R. (2002) *Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Third Edition, Longman: London.
- YAKIN, Aziz (1997) Etimoloji Sözlükleri, *Türk Dili*, Sayı 542, Şubat, 140-151.

Selcan Sağlık (Ankara)

(Alındığı tarih 20 Mayıs 2007)

(E-Yayın tarihi 29 Haziran 2007)